

SUVREMENI TERORIZAM KAO FILOZOFSKA TEMA

Igor Primorac *

UDK 323.28:17

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 12.III.2007.

Prihvaćeno: 24.III.2007.

Sažetak

Pisac teksta pokušao je riješiti nekoliko zadataka. Prvo, razmatra tezu da je terorizam nakon napada u SAD-u 11. rujna 2001. godine radikalno drukčiji od terorizma s kojim smo se morali nositi prije toga, te pokazuje kako je istinski preokret u povijesti terorizma nastupio u ranom 20. stoljeću, kada je "neizravni" ili "masovni" terorizam nadomjestio njegovu "izravnu" ili "individualnu" inačicu. Drugo, predlaže definiciju (suvremenog) terorizma koja treba biti od pomoći kod rasprave o njegovom moralnom statusu, te prevladati relativizam koji uvelike opterećuje javnu raspravu o ovoj temi. U tu svrhu trebamo ostaviti po strani identitet djelatnikâ i njihove konačne ciljeve, te se usredotočiti na to što se čini i na izravnu svrhu samih činâ. Predložena definicija ukazuje na promišljenu uporabu *nasilja*, ili prijetnju nasiljem, protiv *nedužnih* osoba ili skupina, u svrhu *zastrašivanja* i *prisile* nekih drugih osoba ili skupina. Treće, u članku se ukratko razmatra moralni status terorizma. Pisac odbacuje konzekvencijalistički pristup koji pitanje o moralnome opravdanju terorizma svodi na pitanje o njegovim dobrim i lošim posljedicama. Terorizam je moralno neispravan *po sebi*, i to u veoma visokom stupnju. To, međutim, ne znači da je on *apsolutno* neispravan – nedopustiv u svim aktualnim i mogućim uvjetima. Odgovor na pitanje o moralnosti terorizma glasi da je terorizam *gotovo apsolutno* neispravan.

Ključne riječi: terorizam, moralno opravdanje terorizma, primijenjena filozofija, etika, nasilje

1. TERORIZAM NEKAD I SAD

Prije napada u SAD-u 11. rujna 2001., terorizam nije bio važna tema u filozofskim raspravama. U filozofskoj literaturi mogli ste naći tek jedan zbornik i nekoliko monografija posvećenih u potpunosti, ili barem velikim dijelom, filozofskim pitanjima u vezi s terorizmom. Filozofski časopisi također nisu obilovali člancima o terorizmu.

---

* Prof. Igor Primorac predavao je na odsjecima za filozofiju Sveučilišta u Beogradu (1970-ih godina) i Hebrejskog sveučilišta u Jeruzalemu (1980-ih i 1990-ih). Danas radi kao istraživač u Centru za primijenjenu filozofiju i javnu etiku Sveučilišta u Melbourneu. Stalni je gostujući profesor na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. O etičkim pitanjima terorizma i rata objavio je niz članaka, te dva zbornika: *Terrorism: The Philosophical Issues* (Palgrave Macmillan, 2004.) i *Civilian Immunity in War* (Oxford University Press, 2007.).

Danas, pak, terorizam je nedvojbeno u središtu filozofskih rasprava: on je predmet brojnih knjiga, članaka, posebnih brojeva filozofskih časopisa i znanstvenih skupova. To bismo mogli smatrati još jednim pokazateljem velike promjene koja se dogodila 11. rujna 2001. godine. Međutim, rasprostranjeno shvaćanje, da se svijet toga dana silno promijenio, zapravo je ishitreno.

Odmah nakon 11. rujna, već je broj žrtava sugerirao da je riječ o terorizmu novoga tipa: prema prvim procjenama, taj je broj bio sedam tisuća. Mnogi su te napade opisivali kao "najveće terorističko zlodjelo u povijesti". Onima koji terorizam shvaćaju kao praksu nedržavnih čimbenika to se činilo očitim; niti jedan prethodni pojedinačni teroristički čin počinjen od strane neke pobunjeničke skupine nije imao ni približan broj žrtava. Oni, pak, koji su kadri prepoznati terorizam u masakru civila počinjenom od strane državnih čimbenika, nisu tako govorili. Jer oni znadu da državni terorizam lako, zapravo u pravilu, poprima velike razmjere, i mogu navesti primjere u kojima je broj žrtava bio sličan, ako ne i veći.

Ima i drugih argumenata u prilog tvrdnji kako je nakon 11. rujna 2001. na djelu jedan posve novi tip terorizma. Jedan od njih glasi da dok je terorizam ranije težio ka konkretnim, razumljivim, te barem načelno ostvarivim ciljevima, "novi terorizam" ide za obuhvatnim, maglovitim ciljevima koji se nikada ne mogu postići. Sukladno tome, dok je imalo smisla pregovarati s teroristima tradicionalnog tipa, psihološke, pa i logičke pretpostavke ulaska u bilo kakve pregovore, danas uopće ne postoje. No taj je argument problematičan. Mnoge terorističke kampanje tijekom prethodna dva stoljeća bile su motivirane nacionalizmom i težile su za konkretnim i barem načelno ostvarivim ciljevima (kao što je nacionalno oslobođenje), no druge takve kampanje bile su u službi radikalne internacionalističke ideologije koja se temelji na posve maglovitoj utopiji. S druge strane, organizacija koju se doživljava kao utjelovljenje "novog terorizma", Al-Kaida, prihvaća svjetonazor koji se neposvećenima čini posve fantastičnim, ali je unatoč tome obznanila izravne ciljeve svoje terorističke djelatnosti, a ti su ciljevi konkretni, shvatljivi, i ostvarivi: okončanje vojne nazočnosti zapadnih zemalja u islamskim zemljama i zapadne oružane intervencije u Afganistanu i Iraku, te praktički bezuvjetne američke podrške Izraelu.

Druga značajka "novog terorizma", koja se navodi kao dokaz njegove radikalne novosti, njegov je međunarodni opseg. Ali i neke terorističke organizacije koje su djelovale u 20. stoljeću imale su međunarodni opseg, kako u pogledu djelatnosti, tako i glede povezanosti i potpore.

Neki promatrači pridaju veliki značaj činjenici da su napade 11. rujna 2001., kao i one na otoku Baliu i u Londonu, izveli napadači-samoubojice, te da su napadači bili muslimani. Oni "novi terorizam" vide kao pojavu karakterističnu za islam i sklonu samoubilačkim napadima; to dvoje je navodno u vezi, budući da islamski fundamentalizam sadrži stanovita vjerovanja o zagrobnome životu koja imaju veliku motivirajuću snagu, te pojedinca mogu navesti da žrtvuje život za svetu stvar. Međutim, Robert Pape u pionirskom djelu o teroristima-samoubojicama uvjerljivo pokazuje da nema značajne veze između samoubilačkog terorizma i islamskog (ili nekog drugog) fundamentalizma, kao što ni samoubilački napadi nisu nova metoda

terorizma. Organizacije kao što su Hizbala u Libanonu, razne palestinske skupine te Tamijski tigrovi, prakticiraju tu metodu više od dva desetljeća (Pape, 2005.).

Ne prihvaćam stoga tvrdnju da se terorizam drastično promijenio 11. rujna 2001. Ti su napadi, kao i oni koji su im uslijedili, istoga tipa kao i terorizam prakticiran tijekom prethodnog stoljeća, barem kada pojavi terorizma pristupamo s filozofske točke gledišta.¹ Praksa koju nazivamo "terorizam" odista je doživjela veliku i filozofski relevantnu promjenu, ali to se dogodilo mnogo ranije – u prvim desetljećima 20. stoljeća. Bila je to promjena *cilja* terorističkih napada. Tijekom 19. i početkom 20. stoljeća, mnogi koje su nazivali "teroristima", i koji su se i sami često tako nazivali – većina anarhista, te razne revolucionarne organizacije u Rusiji – nisu terorizirali pučanstvo napadajući one koji bi se slučajno našli na stanovitom mjestu u stanovito vrijeme. Oni su nastojali izazvati strah i paniku te tako iznuditi političke promjene ubojstvima šefova država i drugih visokih državnih dužnosnika. Ruski su revolucionari napose imali veoma jasne nazore o tome tko jest a tko nije legitimna meta smrtonosnog političkog nasilja. Njihova je uporaba nasilja bila jasno usmjerena i omeđena moralnim uvjerenjima o temelju i granicama takvog nasilja. Netko zaslužuje da bude meta takvog nasilja time što igra središnju ulogu u ugnjetačkom režimu čije svrgavanje, ili barem znatna promjena, predstavlja nadasve važan moralni cilj. Pritom se taj cilj ne može postići ni na koji drugi način. Kada su dana oba ova uvjeta, ubojstvo šefa države ili nekog drugog visokog državnog dužnosnika bit će dvostruko opravdano: kao zaslužena i stoga pravedna kazna, i kao nužno zlo.²

Dobar primjer ovakvog shvaćanja političkog nasilja na djelu pruža pripadnik Socijalističke revolucionarne organizacije (Esera), Ivan Kaljajev. U veljači 1905. godine, trebao je izvršiti atentat na velikog vojvodu Sergeja. Međutim, kada je trebao baciti bombu, Kaljajev je vidio da u kočijama velikog vojvode sjede i jedna žena i dvoje djece. Kako ne bi ubio nedužne osobe, Kaljajev je odustao od izvršenja svoje zadaće, i time sebe i svoje pomagače izložio velikoj pogibelji. U drugoj prigodi, Kaljajevu je pošlo za rukom ubiti Sergeja, no to je učinio u situaciji u kojoj nije bilo nikakvih izgleda da bi izbjegao uhićenju. Uhićen je, osuđen na smrt, i pogubljen. Povjesničar Zeev Iviansky piše kako Kaljajev "simbolizira čitav jedan naraštaj ruskog terorističkog pokreta." (Iviansky, 1989.: 230).

Kasniji naraštaj ruskih revolucionara – naraštaj "crvenog terora" – na to je gledao drukčije. I oni su, također, imali zadaću postići nadasve važan moralni cilj; i oni su, također, taj cilj mogli postići jedino pomoću terorizma. No oni nisu bili toliko izbirljivi u izboru mete. Njihovo nasilje nije bilo ograničeno na one koji su svojim djelima bili duboko upleteni u nedjela ugnjetačkog poretka koji se mora srušiti, i čije se ubojstvo sukladno tome moglo obrazložiti ne samo kao korisno sredstvo revolucionarne borbe, već i kao zaslužena i pravedna kazna. Prvi od ova dva uvjeta bio je dostatan. Nasilje je stoga bilo usmjereno na sve i svakog bez razlike: na muškarce i žene bez obzira na njihove političke (ili apolitičke) nazore ili klasnu pripadnost, na mlade i stare, odrasle i djecu. Izbor žrtava vršio se isključivo prema instrumentalnim kriterijima – gdje i kada postaviti bombu tako da njezina eksplozija izazove najveći

¹ Za detaljniju raspravu o tezi o radikalnoj novosti terorizma nakon 11. rujna 2001., vidi Coady, 2006.

² Vidi Iviansky, 1989.

mogući učinak. To je značilo da su svi ili ogromna većina žrtava terorizma bili nedužni glede nepravde protiv koje su se teroristi borili (ili, pak, ako neki od njih to nisu bili, teroristi to nisu mogli znati).

Istini za volju, ovaj tip terorizma nije bio potpuno nov. Imao je presedana u nekim slučajevima "promidžbe činom" od strane francuskih i španjolskih anarhista tijekom posljednja dva desetljeća 19. stoljeća. No ti su slučajevi bili iznimke, a ne pravilo. Od Oktobarske revolucije pa do danas, ovaj je "neizravni" ili "masovni" terorizam pravilo; on je velikim dijelom (premda ne u potpunosti) nadomjestio stari, "izravni" ili "individualni" terorizam. Ovdje ne kanim raspravljati zašto je došlo do toga. Na praktičnoj razini, objašnjenje je možda u tome što se "masovni" terorizam čini mnogo učinkovitijim negoli njegova "individualna" inačica. Kao što kaže Edward Hyams, "šefa države danas osiguravaju mnogo bolje no što je to nekoć bio slučaj, a revolucionari su naučili da je uklanjanje pojedinačnih vođa nalik na istjerivanje Sotone s pomoću Belzebuba" (Hyams, 1974.: 166). Na drugoj razini, mogli bi citirati Waltera Laqueura, koji ističe kako je "u 20. stoljeću ljudski život jeftiniji, i rasprostranjeno je uvjerenje da cilj opravdava svako sredstvo, a da je humanost buržoaska predrasuda" (Laqueur, 1987.: 84).

Prema tome, 11. rujna 2001. nije označio prekretnicu u naravi i moralnom značenju terorizma. S filozofskog stajališta, bitna je razlika između terorizma 19. stoljeća, koji je najvećim dijelom bio ono što bismo danas zvali "političkim ubojstvom", i terorizma 20. i 21. stoljeća, koji ne pravi razliku između legitimnih i nelegitimnih meta smrtonosnog nasilja. U oba tipa terorizma na djelu je uporaba nasilja u svrhu teroriziranja velikih skupina i iznuđivanja političkih promjena. No s filozofske točke gledišta, očita je znatna, moralno presudna razlika među njima: prihvaćanje ili pak zbacivanje načela diskriminacije. Ovdje ću nadalje govoriti naprosto o terorizmu, no pod time ću podrazumijevati samo *suvremeni* terorizam – vrstu terorizma s kojom se suočavamo posljednjih stotinjak godina, a ne tek nekoliko (istini za volju dramatičnih) godina.

Kada se bave pitanjima morala i vrijednosti općenito, filozofi nastoje učiniti dvije stvari: analizirati i pojasniti pojmove koji su pritom u opticaju, te analizirati, pojasniti i kritizirati argumente za i protiv raznih stajališta zauzetih u pogledu tih pitanja, kao i moralna i druga načela i vrijednosti na kojima se ovi argumenti temelje. Dok društvene znanosti proučavaju uzroke, oblike i učinke terorizma, a povijest istražuje kako se terorizam tijekom vremena mijenjao, filozofija se usredotočuje na dva temeljna pitanja: Što je terorizam? Može li on ikada biti moralno opravdan?

2. ŠTO JE (SUVREMENI) TERORIZAM?

Iz uobičajene jezične uporabe ove riječi nadaje se velika raznolikost i prilična zbrka. To raspravu o moralnim i političkim pitanjima vezanim uz terorizam čini kompliciranim i često frustrirajućim pothvatom. Jedino što je u ovoj jezičnoj uporabi jasno jest to da je terorizam nešto loše. Danas praktički nitko neće primijeniti ovu riječ na sebe i na svoje vlastite postupke, niti na one koje simpatizira. Kao što neizbježni klišej

kaže, onaj tko je za jednog terorist, za drugoga je borac za slobodu. Ovaj relativizam ukazuje da je na djelu dvostruki standard koji ima oblik "mi nasuprot njima", i predstavlja veliku zapreku razboritoj raspravi i pažljivoj procjeni prakse terorizma i pojedinih terorističkih kampanja i činova.

Drugi izvor relativizma i drukčiji tip dvostrukog standarda jest sklonost da se sve pobunjenike koji pribjegavaju nasilju optužuje da pribjegavaju terorizmu, zajedno s nespremnošću da se govori o terorizmu kada je riječ o nasilnim postupcima i politici neke države, a posebice vlastite države – iako je to što se čini isto. To ukazuje na dvostruki standard koji ima oblik "državni djelatnici nasuprot nedržavnim" i na pretpostavku da je terorizam – što god on bio – po definiciji nešto što čine samo pobunjenici, a nikada država.

Dobar primjer pružaju rasprave o izraelsko-palestinskom sukobu i ulozi terorizma u njemu. I Palestinci i Izrael rabili su i danas rabe ono što bi mnogi htjeli nazvati terorizmom.³ Pa ipak, obje strane poriču da su se bavile ili se danas bave terorizmom, i svaka optužuje onu drugu za takvo postupanje. Palestinci kažu: naša borba je pravedna borba za okončanje okupacije i ugnjetavanja i stjecanje samoodređenja. I moralno i pravno gledano mi se u tu svrhu imamo pravo koristiti nasiljem. To nije terorizam, već borba za slobodu. Izraelci odgovaraju tvrdnjom da država tek koristi svoje oružane snage i službe sigurnosti radi obrane zemlje i sigurnosti njenih građana od terorističkih napada. Palestinci tako pretpostavljaju da je odlučujući kriterij terorizma *krajnji cilj* djelatnika: ako je riječ o legitimnom cilju poput nacionalnog oslobođenja, onda to ne može biti terorizam. S njihove točke gledišta, "teroristi koji se bore za slobodu" jest protuslovlje. Izraelci sa svoje strane pretpostavljaju da je *identitet djelatnika* to što određuje jesu li neki nasilni postupak ili politika teroristički ili nisu. Ako je riječ o državi, onda to ne može biti terorizam, već se radi o ratovanju ili redarstvenoj akciji; ako je to pobunjenička skupina, onda to jest terorizam. S njihovog stajališta, "državni terorizam" predstavlja protuslovlje. Osim toga, lako je moguće da obje strane pretpostavljaju da, ako između dviju strana postoji nasilni sukob te je jedna od njih kriva za terorizam, to onda drugu stranu oslobađa optužbe za terorizam. Ako su *oni* teroristi, *mi* to ne možemo biti.

Nastojanja Organizacije ujedinjenih naroda da formulira definiciju terorizma koja će biti općenito prihvaćena, te pomoći kod primjene međunarodnog prava doživjela su, barem za sada, neuspjeh, i to zbog istog tog relativizma i zbrke. Vlade zapadnih država htjele su osigurati da državni dužnosnici nikada ne mogu biti optuženi za terorizam, dok su islamske zemlje htjele osigurati da narodnooslobodilački pokreti na Bliskome istoku i u Kašmiru nikada ne mogu biti smatrani teroristima.

Rasprava u ovim okolnostima nužno završava nesporazumom. Filozofija bi mogla pomoći upravo u ovakvim slučajevima, ukazujući na izvore zbrke i nudeći pojašnjenje – a možda čak i definiciju – pojma o kojemu je riječ. Neću pokušati ponuditi definiciju koja daje srž značenja "terorizma" u uobičajenoj jezičnoj upotrebi. To je vjerojatno beznadan pothvat. Također neću predložiti neku definiciju koja bi trebala biti prikladna u svakom mogućem kontekstu i pokazati se korisnom za svaku moguću svrhu. Moja bi definicija trebala biti od pomoći u kontekstu rasprave o moralnoj ispravnosti i neispravnosti terorizma – to je definicija koju bismo mogli rabiti kako u

³ Vidi Primorac, 2006.

svakodnevnim moralnim i političkim raspravama o terorizmu, tako i u primijenjenoj etici (koja nije ništa drugo doli ista rasprava koja se nastavlja na nešto oprezniji i sustavniji način i koja se oslanja na etičku teoriju).

Kako bismo došli do takve definicije, trebamo prevladati oba tipa relativizma glede naravi terorizma i pitanja tko jest, a tko nije terorist. Trebamo ostaviti po strani pitanje tko je djelatnik, te pitanje koji mu je krajnji cilj. Umjesto toga, trebamo pristupiti terorizmu kao načinu djelovanja kojim se mogu poslužiti najrazličitiji djelatnici, i koji može služiti najrazličitijim ciljevima (od kojih su mnogi, ali ne i svi, političke naravi). Njime se mogu služiti državni i nedržavni čimbenici, i on može biti u službi nacionalnog oslobođenja ili pak ugnjetavanja, revolucionarnih ili reakcionarnih programa (kao i stanovitih nepolitičkih ciljeva). Netko može biti istodobno i terorist i borac za slobodu: boriti se za slobodu i pritom se služiti terorizmom kao metodom borbe. Terorizam nije monopol neprijatelja slobode. Mnogi su se narodnooslobodilački pokreti služili terorizmom, bilo povremeno ili pak sustavno. Netko može biti visoki državni dužnosnik ili časnik u oružanim snagama, i istovremeno planirati ili provoditi kampanju terorizma. Terorizam nije monopol pobunjenika. Mnoge su vojske rabile terorizam kao metodu ratovanja. Istraživači totalitarizma ističu da totalitarna država ne može održati svoju vladavinu i težiti svojim ciljevima a da pritom ne rabi terorizam protiv svog vlastitog pučanstva. Terorizam, dakle, trebamo definirati s obzirom na to što se čini i što je *izravni cilj* činâ, a ne s obzirom na to tko je djelatnik i koji je njegov *krajnji cilj*.

Sukladno tome, vjerujem da je terorizam najbolje definirati kao *promišljenu uporabu nasilja, ili prijetnju njegovom uporabom, protiv nedužnih ljudi, s ciljem zastrašivanja nekih drugih ljudi kako bi učinili nešto što inače neće učiniti*.

Ovako definiran, terorizam je neizravna strategija. On ima dva cilja. Jednu osobu ili skupinu se napada izravno, kako bi se doprijelo do druge osobe ili skupine i *nju* se zastrašilo da učini nešto što inače ne bi učinila. S obzirom na važnost, neizravni je cilj primaran, a izravni je cilj sekundaran.

Sekundarni, ali izravno napadnuti cilj jesu nedužni ljudi. U kontekstu rata, obično se smatra da u ove spadaju svi osim pripadnika oružanih snaga i službi sigurnosti, onih koji ove opskrbljuju oružjem i streljivom i političkih dužnosnika koji su izravno upleteni u sukob. U političkom sukobu koji nema karakter rata, ta skupina ima sličan opseg: ona obuhvaća sve osim stanovitih državnih dužnosnika, redarstva, i pripadnika službi sigurnosti.

U kojem su smislu izravne žrtve terorizma "nedužne"? One nisu krive za bilo koji čin (ili propust) koje bi terorist uvjerljivo mogao iznijeti kao opravdanje za to što im čini. Nema ničeg što su one učinile, ili propustile učiniti, na temelju čega bi se moglo ustvrditi da zaslužuju da budu ubijene ili osakaćene, ili da su podložne takvoj sudbini. One ga ne napadaju, stoga terorist svoj čin ne može opravdati kao djelovanje iz samoobrane. One ne vode rat protiv njega, niti protiv onih u čije ime on djeluje, stoga terorist ne može reći da i on također samo vodi rat. One nisu odgovorne – prema bilo kojem uvjerljivom shvaćanju odgovornosti – za (stvarnu ili navodnu) nepravdu ili patnju koja se nanosi njemu ili onima za koje se on bori, za nepravdu ili patnju koja je toliko ozbiljna da to može opravdati uporabu nasilja. Ili,

ako jesu odgovorne, terorist to ne zna. One, sukladno tome, uživaju moralnu zaštitu od nasilja: kao nedužni civili, ako je riječ o ratu, odnosno kao obični građani, a ne oni koji određuju ili provode politiku, ako je riječ o konfliktu koji nema karakter i razmjere rata.

Ne tvrdim kako žrtve terorističkog nasilja nisu krive ni na koji način i ni u kojem stupnju za nepravdu ili patnju protiv kojih se terorist bori, i da im sukladno tome ne pripada nikakva kritika ili nepovoljna reakcija. Moja je tvrdnja kako žrtve nisu odgovorne, sa stajališta nekog *uvjerljivog shvaćanja* odgovornosti i primjerenog odgovora, za nepravdu ili patnju protiv koje se terorist bori – uopće nisu odgovorne, ili barem nisu odgovorne u stupnju koji bi mogao obrazložiti njihovo ubijanje ili sakaćenje. Nadalje, nepravda ili patnja o kojoj je riječ ne mora biti *stvarna*; ona može biti tek *navodna*.

Razmotrimo najprije implikacije ove druge opaske. O nedužnosti glede nepravde ili nanošenja patnje i o zaštićenosti koju ta nedužnost utemeljuje ne govorim sa stajališta koje je neovisno od stajališta terorista. Kada bih podrazumijevao neko takvo stajalište, to bi otvorilo vrata dalekosežnom relativizmu u raspravama o terorizmu. Držimo li neki slučaj nasilja za primjer terorizma, ovisilo bi o tome prouzročuju li postupci i politika žrtava doista veliku nepravdu ili patnju, a to bi, opet, gotovo uvijek bilo veoma prijeporno. Konačni bi ishod bio inačica popularnog klišeja: jedna ista osoba jest terorist za mene, a politički ubojica za vas. Kako bih izbjegao ovaj zaključak, kažem da je odgovornost za navodnu nepravdu ili patnju – veliku nepravdu ili patnju, po sudu terorista, koju drugi možda ne prepoznaju kao takvu – dostatan uvjet gubitka zaštićenosti protiv nasilja, barem kada je riječ o tipu nedužnosti i zaštićenosti relevantne za definiranje terorizma. To je sukladno prevladavajućem stajalištu u teoriji pravednog rata: pojedinac ne gubi zaštićenost od smrtonosnog nasilja u ratu samo ako sudjeluje u nepravednom ratu, već ako sudjeluje u bilo kojem ratu. Slično tome, pojedinac ne gubi zaštićenost od političkog nasilja samo ako obnaša kakvu visoku dužnost u nepravednom režimu, već ako obnaša visoku dužnost u bilo kojem režimu. Kao što je rekao talijanski kralj Umberto I. nakon jednog neuspjelog atentata na njega, ta je pogibelj profesionalni rizik kraljeva. Pripadnici tih dviju skupina koji postanu mete nasilja nisu nedužni i moralno zaštićeni u očima njihovih napadača. Ovi svoje postupke drže za vođenje rata odnosno političko nasilje u strogom smislu. Smatram da im u tome ne trebamo proturječiti. Drugim riječima, žrtva terorizma je *nedužna s točke gledišta samog terorista* – nedužna čak i ako za volju argumentacije prihvatimo moralnu prosudbu režima odnosno politike što je izriče terorist. Razumije se, time ne želim reći da ako netko drži da je politika koju vlast provodi nepravedna, ili da nanosi silnu patnju građanima, odmah može zaključiti kako ima moralno opravdanje ubijati visoke državne dužnosnike, već samo da, ako to čini, to nije terorizam, već političko ubojstvo. Mi te postupke možemo moralno osuditi, ako ne prihvaćamo prosudbu osporavane politike što je izriče počinitelj. Možemo to učiniti čak i ako prihvaćamo tu prosudbu, ali držimo da se toj nepravednoj ili štetnoj politici treba suprotstaviti nenasilnim sredstvima. Te postupke nećemo osuditi kao *terorističke*. Ali reći za neki primjer nasilja da nije primjer terorizma ne znači ni opravdati niti pak ispričati ga.

To znači da ako terorist prihvaća neko uvjerljivo shvaćanje odgovornosti, on ubija i sakati osobe za koje sam vjeruje da su nedužne. Pod uvjerljivim shvaćanjem podrazumijevam shvaćanje koje, kao prvo, *odgovornost* neke osobe za stanovito stanje stvari temelji na nekom činu ili propustu te osobe koji je u visokom stupnju dobrovoljan, to jest informiran i slobodan, i u dostatnom je stupnju uzročno vezan za dotično stanje stvari. Kao drugo, podrazumijevam shvaćanje koje uspostavlja stanoviti moralno prihvatljiv razmjer između onoga za što je dotična osoba odgovorna i nepovoljne reakcije koja joj na temelju toga *pripada*.

Razumije se, terorist može prihvaćati shvaćanje odgovornosti koje je po našem sudu posve neuvjerljivo, te ustvrditi kako njegove žrtve nisu nedužne i kako ono što on čini prema tome nije terorizam. Primjerice, Emile Henry bio je francuski anarhist; živio je u 19. stoljeću, ali je prakticirao vrstu terorizma tipičnu za 20. stoljeće. Podmetnuo je bombu u ured jedne tvrtke koja bi, da je eksplodirala, najvjerojatnije bila ubila stanoviti broj ljudi koji nisu imali nikakve veze s tom tvrtkom, već su samo stanovali u istoj zgradi. Također je podmetnuo bombu u jednoj kavani koja jest eksplodirala, te ozlijedila dvadeset osoba, od kojih je jedna potom umrla od zadobivenih rana. Pozvan da za svoja djela položi račun na sudu, Henry je rekao: "Što je s nedužnim žrtvama? [...] U zgradi u kojoj je tvrtka Carmaux imala ured stanovali su sve sami buržuji, stoga tu nije moglo biti nedužnih žrtava. Sva buržoazija živi od izrabljivanja sirotinje, i svoje zločine treba ispaštati zajedno" (Henry, 1977.: 193). Govoreći o drugoj eksploziji, proširio je skupinu onih čiji su životi i tjelesni integritet po njegovom sudu legitimna meta napada:

Oni dobri buržuji koji ... ubiru dividende i žive od profita što ga stvara rad radnika, i oni moraju sudjelovati u odmazdi. I ne samo oni, nego svi koji su zadovoljni postojećim poretkom, koji plješču postupcima vlasti i tako postaju njezini suučesnici ... drugim riječima, svakodnevni gosti kavane Terminus i drugih velikih kavana! (Henry, 1977.: 195)

Henryjevo shvaćanje odgovornosti zasigurno je posve neuvjerljivo. Jer ono nam kaže da svi pripadnici jedne društvene klase bez razlike – muškarci i žene, stari i mladi, odrasli i maloljetnici – smiju biti ubijeni ili osakaćeni: neki zbog svoje uloge u funkcioniranju sustava izrabljivanja, neki zato jer od tog sustava imaju koristi, a neki, opet, zato jer taj sustav podržavaju. Čak i ako prihvatimo drastičnu moralnu osudu kapitalističkog društva što je izriču anarhisti, zasigurno nije svaki tip i svaki stupanj upletenosti u taj društveni poredak dostatan razlog da netko postane metom smrtonosnog nasilja. Pružati podršku tome poretku, ili prihvaćati koristi od njega, odista zavrjeđuje moralni prijekor – ali sigurno nije dostatan razlog da se netko bombom raznese u komadiće.

Drugi, noviji primjer pruža nam Osama bin Laden. Kratko vrijeme nakon napada u SAD-u 11. rujna 2001., dao je intervju u kojem je rekao:

Američki se narod treba sjetiti da oni plaćaju porez svojoj vlasti i da su glasovali za svog predsjednika. Njihova vlast proizvodi oružje te ga isporučuje Izraelu, koji

tim oružjem ubija palestinske muslimane. S obzirom na to da je američki Kongres tijelo koje predstavlja narod, činjenica da je on suglasan s postupcima američkih vlasti, dokazuje kako je Amerika u cijelosti odgovorna za strahote koje čini protiv muslimana (Lawrence, 2005.: 140-141).

I ovdje je riječ o posve neuvjerljivom shvaćanju odgovornosti. Jer bin Laden nam kaže da svi Amerikanci bez razlike – žene i muškarci, mladi i stari, djeca i odrasli – smiju biti ubijeni ili osakaćeni: neki zato što oblikuju ili provode američku politiku, neki zato što sudjeluju u političkom procesu, neki zato što plaćaju poreze. Čak i ako prihvatimo bin Ladenovu osudu američke politike, zasigurno nećemo prihvatiti da glasovanje na izborima ili plaćanje poreza pojedinca čini legitimnom metom smrtonosnog nasilja.

Moja raščlamba terorizma motivirana je potrebom prevladavanja relativizma koji opterećuje rasprave o toj temi. Po mome sudu, da bismo došli do koncepcije terorizma koja nije opterećena relativizmom, moramo ostaviti po strani kako identitet onih koji se služe terorizmom, tako i njihove konačne ciljeve, te s time povezano pitanje moralnoga statusa politike i prakse kojoj se teroristi protive. Značajka terorizma presudna s pojmovnog i moralnog stajališta jest da je to nasilje što pogađa nedužne: one koji, prema ma kojem prihvatljivom shvaćanju odgovornosti, nisu odgovorni, ili nisu dostatno odgovorni, za stvarnu ili navodnu nepravdu ili patnju protiv koje se terorist bori. Pošto pri određivanju nedužnosti žrtava i toga tko jest, a tko nije terorist, uzimamo u obzir ne samo stvarnu, već i tek navodnu nepravdu ili patnju, moje nas shvaćanje ne čini taocima beskonačnih rasprava oko moralnog statusa prijeporne politike. Pojam terorizma i njegova primjena ne pretpostavlja nikakav poseban tip djelatnika, nikakav poseban krajnji cilj, nikakve posebne moralne i političke nazore.

Međutim, moram priznati da nisam uspio u potpunosti izbjeći relativizam. Moja koncepcija pretpostavlja shvaćanje odgovornosti prema kojem je neka osoba odgovorna za stanovito stanje stvari jedino na temelju svojih *dobrovoljnih*, dakle informiranih i slobodnih, postupaka ili propusta, koji su u dostatno *bliskoj uzročnoj vezi* s dotičnim stanjem stvari, te joj stoga pripada *stanovita* nepovoljna reakcija. Kad god možemo pretpostaviti takvo shvaćanje odgovornosti, ispostavit će se da je žrtva terorizma nedužna s točke gledišta samog terorista. No kada pojedinac ili skupina pribjegne nasilju koje mi vidimo kao terorističko, ali otkloni tu karakteristiku pozivajući se na shvaćanje odgovornosti koje se zadovoljava posve proizvoljnim povezivanjem stanja stvari i ljudskog izbora i djelovanja, te na temelju tog shvaćanja ustvrdi kako su čitave društvene klase ili narodi odgovorni za stanovitu politiku ili praksu, pa se sve njihove pripadnike bez razlike smije podvrgnuti smrtonosnom nasilju, moram to obrazloženje otkloniti kao neozbiljno. Inzistirat ću na tome da su njihovi postupci teroristički, premda oni taj opis ne prihvaćaju. Ne vidim kako bi se taj ostatak relativizma mogao ukloniti.

Mislím da je ova dalekosežna, premda ne i potpuna, eliminacija relativizma velika prednost moje definicije terorizma. Ta definicija ima i drugih prednosti. Ona omogućuje razlikovanje terorizma s jedne strane, i rata i političkog nasilja u pravom

smislu s druge strane. Dakako, političko nasilje i ratni postupci u pravom smislu mogu također zastrašivati i prisiljavati, ali njihove žrtve nisu nedužni ljudi. S druge strane, vojnici se u ratu mogu koristiti terorizmom, to je, zapravo, jedan od glavnih tipova državnog terorizma.

Ova definicija uvažava povijesnu vezu "terorizma" sa "strahom" (*terror*) i "zastrašivanjem" (*terrorizing*). Ona terorizam ne ograničava na političku sferu, već nam omogućuje govoriti o nepolitičkom terorizmu, poput kriminalnog terorizma kojim se služi mafija. Politički je neutralna: obuhvaća i državni i protudržavni terorizam, revolucionarni i kontrarevolucionarni terorizam, ljevičarski i desničarski terorizam. Ona je ujedno i moralno neutralna, barem na osnovnoj razini rasprave. Vjerujem da ta definicija ukazuje na one sastavnice terorizma koje većinu nas navode da ga oštro osudimo: uporabu ili prijetnju uporabe nasilja protiv nedužnih radi zastrašivanja i prisile. Ali ona ne prejudicira moralno pitanje njegovog opravdanja u konkretnim slučajevima. Naime, ona nam govori samo da je terorizam *prima facie*, dakle *općenito*, neispravan, i stoga ne isključuje njegovo opravdanje pod stanovitim uvjetima. Prema tome, pojedinačna teroristička djela i kampanje još uvijek trebamo ispitati i prosuditi same za sebe.

Još jedna prednost ove definicije jest to što pitanje moralnog statusa terorizma povezuje s teorijom pravednog rata. Jer središnja zasada ove teorije – načelo diskriminacije – govori nam da ne smijemo promišljeno napadati nedužne civile.⁴

3. MOŽE LI TERORIZAM IKADA BITI MORALNO OPRAVDAN?

Složimo li se da je terorizam nasilje, ili prijetnja nasiljem, protiv nedužnih osoba ili skupina, s ciljem zastrašivanja i prisile nekih drugih osoba ili skupina, sljedeće pitanje glasi: može li on ikada biti moralno opravdan? Odgovor će ovisiti o našem pristupu moralnim pitanjima, o našoj etičkoj teoriji. Zapadna filozofija morala nudi dva glavna pristupa ili dva tipa etičke teorije: konzekvencijalizam i nekonzekvencijalizam.

Konzekvencijalizam nam kaže da ljudsko djelovanje trebamo prosuđivati isključivo s obzirom na njegove posljedice. Kada su njegove posljedice dobre (uzevši sve u obzir), neki čin ili politika su ispravni; kada su one loše (uzevši sve u obzir), oni su neispravni. Ništa nije ispravno ili neispravno, obvezujuće ili zabranjeno, samo po sebi, već jedino u svjetlu svojih posljedica. Dobru ili lošu narav posljedica poima se s obzirom na to kako one utječu na ljude na koje utječu: pridonose li sreći ili pak uzrokuju patnju, ili promiču li interese ljudi ili ih pak unazađuju, ili ispunjavaju li preferencije ljudi ili ih pak osujećuju.

Terorizam se također prosuđuje isključivo s obzirom na njegove posljedice. To znači da ni on nije moralno neispravan sam po sebi, već samo onda kada ima loše posljedice (uzevši sve u obzir). Naravno, s obzirom na to što on jest, vjerojatno je da će najčešće imati loše posljedice, tako da će ga konzekvencijalisti najčešće osuditi kao moralno neispravan.

⁴ Za detaljniju raspravu o definiciji terorizma vidi Primorac, 2001a.

Konzekvencijalistički će mislitelji također kritizirati one koji terorizmu pribjegavaju prebrzo, bez dovoljno temeljite provjere da li će njihova teroristička djela i kampanje doista biti opravdani svojim posljedicama. To je nešto što mnogi teroristi čine i čemu mnogi apologeti terorizma znaju progledati kroz prste. Konzekvencijalističko opravdanje nekog terorističkog čina ili politike mora pokazati tri stvari: da je cilj kojemu se teži dovoljno dobar da opravdava nanese zlo, da će se terorizmom taj cilj doista postići i najzad, da ga se ne može postići bilo kojim drugim, manje problematičnim sredstvima.

Konzekvencijalisti, međutim, nemaju nikakvog argumenta protiv onih terorista koji svoje proračune obave odgovorno i temeljito, te zaključče da će terorizam doista, u danim okolnostima, imati dobre posljedice uzevši sve u obzir – recimo, da će doista dovesti do oslobođenja od ugnjetavačke strane vladavine, što se ne može postići ni na koji drugi način. Nedužnost žrtava terorizma tu ništa ne mijenja. Oni koji su upoznati s filozofskim raspravama o konzekvencijalizmu prisjetit će se ovdje da jedan od glavnih prigovora glasi kako iz te teorije slijedi da je kažnjavanje nedužnih moralno opravdano kada su mu posljedice dobre (kada se sve uzme u obzir). Taj je prigovor relevantan i ovdje, budući da konzekvencijalist nije čuo da osobna nedužnost može sama po sebi biti od presudnog značaja u pitanjima kažnjavanja, i spreman je uzeti je u obzir samo ukoliko utječe na posljedice naših postupaka u budućnosti.

Nismo li zadovoljni ovim stajalištem i želimo li oštrij kritiku terorizma, stajalište o njegovom moralnom statusu koje dopušta manje toga, moramo se okrenuti nekonzekvencijalističkim etičkim teorijama. Ove nam teorije ne govore da posljedice nisu važne, ta bi tvrdnja bila posve neprihvatljiva. One nam govore da su također važni i drugi razlozi – poput pravednosti i pravâ – i da su neka djela ili načini djelovanja ispravni ili neispravni po sebi, neovisno o posljedicama.

S nekonzekvencijalističkog stajališta, terorizam se doista nadaje kao nešto što se nikada, ili gotovo nikada, ne može moralno opravdati. Da bismo vidjeli zašto, promotrimo dva središnja nekonzekvencijalistička prigovora terorizmu.

Kao prvo, terorizam se ogrješuje o temeljno moralno načelo poštivanja osoba. Načelo poštivanja osoba može se protumačiti na (barem) tri načina.⁵ Poštivanje osoba može se shvatiti kao poštivanje osebnosti svake osobe, nastojanje da stvari vidimo s točke gledišta dotične osobe, onako kako ih ona doživljava i ocjenjuje u svjetlu svog karaktera ili "temelnog projekta". To je, dakako, sušta suprotnost bezličnom, objektivnom, proračunatom načinu na koji se terorist odnosi prema svojim žrtvama.

Prema drugom tumačenju, načelo poštivanja osoba nam nalaže poštivanje njihovih osnovnih ljudskih prava. Ljudska bića trebamo poštivati kao posjednike prava, koja određuju stanovito područje slobode, te na taj način priznaju i štite osobnost. Terorist ne može poštivati osobnost u ovome smislu. Jer ako uopće imate bilo koja osnovna prava, jedno od njih je svakako pravo da ne budete ubijeni ili osakaćeni za volju cilja koji terorist hoće postići.

Najzad, poštivanje osoba može se uzeti tako da znači da se s njima ne postupa kao s pukim sredstvima. Nastojeći formulirati vrhovni moralni zakon, Kant je naložio

⁵ Vidi Atwell, 1982.

da s čovječnošću, bilo u našoj vlastitoj osobi ili u osobi drugoga, nikada ne postupamo kao s pukim sredstvom, već uvijek ujedno kao sa svrhom. Kao što je poznato, pojedinosti i implikacije Kantova shvaćanja do danas su prijeporni. Ali sa sigurnošću se može reći da, u najmanju ruku, njegovo načelo nalaže da bi drugi trebao moći "sudjelovati u svrsi" našeg postupka prema njemu, to jest, da bi se s tim postupkom mogao suglasiti (Kant, 1953.: 192-193). No upravo je to ono što žrtva terorista ne može učiniti. Štoviše, terorizam se često iznosi kao paradigmatički primjer svođenja drugih ljudi na puka sredstva i kršenja onoga što Kant ističe kao jednu formulaciju vrhovnog moralnog zakona.

Drugi glavni nekonzekvencijalistički prigovor terorizmu vraća nas na razliku između odgovornosti i njenog odsustva, ili između krivnje i nedužnosti. Ovo je jedno od najosnovnijih moralnih razlikovanja. Iz moralne i pravne perspektive pridajemo mu središnji značaj u bilo kojem razmatranju rata ili nasilja općenito. Njegov je smisao to da neprijateljsko ophođenje s drugim ljudskim bićem mora biti opravdano činjenicom da je ono odgovorno za neko zlodjelo čija je težina razmjerna težini našeg odgovora. Oni koji za takvo zlodjelo nisu odgovorni ne bi trebali biti izloženi neprijateljskom ophođenju, a posebice ne smiju biti izloženi nasilju. Filozofi ovu tvrdnju obično ne nastoje dokazati, već je, dapače, uzimaju kao svoju polazišnu točku kada iznose argumente o moralnosti nasilja, rata i terorizma. U pravu su kada tako čine. Kao što kaže Michael Walzer, "teoretski problem nije opisati kako se [ta] zaštićenost stječe, već kako se gubi. Svi smo isprva zaštićeni; naše pravo da nas se ne napada obilježje je normalnih međuljudskih odnosa" (Walzer, 2000.: 144-145, bilješka). Međutim, teroristi promišljeno napadaju, ubijaju i na druge načine nanose veliko zlo nedužnim ljudima; ovo, te cilj zastrašivanja i prisile koji na ovaj način nastoje postići, jest ono što ih čini teroristima.

Ovi prigovori terorizmu pokazuju da je on u raskoraku s nekim od temeljnih moralnih uvjerenja koja mnogi od nas prihvaćaju. Oni koji dijele ova uvjerenja smatrat će da konzekvencijalističko shvaćanje terorizma dopušta previše toga i da je uvelike promašeno, jer se ne usredotočuje na ono što je ovdje od presudnog značaja. Terorizam nije moralno neispravan zato što ima loše posljedice (kada se sve uzme u obzir), i sukladno tome samo ukoliko doista ima takve posljedice. On je moralno neispravan *po sebi*, zbog toga što *sam po sebi jest*. Usto, on je moralno neispravan u krajnje visokom stupnju.

Znači li to da terorizam *nikada* ne može biti opravdan, bez obzira na posljedice?

Neki upravo to tvrde: terorizmu se nikada ne smije pribjeći, i to je sve što o tome trebamo znati. Tako australski filozof Tony Coady argumentira da je "bolje da pribjegavanje terorizmu odmah osudimo, bez ikakvog dopuštanja iznimaka, bilo da se radi o državama, revolucionarima ili vjerskim fanaticima" (Coady, 2004.: 39-40). Općenito, ali osobito u trenutnom svjetskom stanju pripravnosti pred terorizmom, moralnu zabranu terorizma trebamo shvatiti i promicati kao apsolutnu.

Moje stajalište nije tako radikalno. Ja odbacujem konzekvencijalističko shvaćanje kako je terorizam opravdan kada god su njegove posljedice dobre (uzevši sve u obzir), ali dopuštam da bi on mogao biti opravdan u stanovitim ekstremnim i iznimno

rijetkim okolnostima. Ovo stajalište ne bi trebalo brkati s argumentom o "jedinoj metodi koja je dostupna siromašnima i nemoćnima", o načinu "izjednačavanja uvjeta borbe", koji je popularan među apologetima terorizma. Jer stajalište koje imam u vidu postavlja dva uvjeta: da je terorizam doista jedina metoda koja je dostupna i za koju je vjerojatno da će uspjeti, te da to što će se njegovom upotrebom spriječiti jest zlo toliko veliko da se može nazvati moralnom katastrofom.

No što je to zapravo moralna katastrofa? Na ovo pitanje nije moguće odgovoriti definicijom. Ono što se ipak može reći, kao prvo, jest – protivno stajalištu boraca protiv društvenog ili gospodarskog ugnjetavanja, ili kolonijalne vladavine, ili strane okupacije – da su iznimno rijetka zla takvih razmjera, da mogu opravdati masovno ubijanje i sakaćenje nedužnih ljudi i razaranja svake vrste. Nije svaki slučaj ugnjetavanja, strane vladavine ili okupacije – ma kako oni bili moralno neobranjivi – primjer moralne katastrofe o kakvoj je ovdje riječ. Radikalni su mislitelji odveć popustljivi prema pobunjeničkom terorizmu.

S druge strane, ni svaka nazočna prijetnja "opstanku i slobodi političke zajednice" ne predstavlja "krajnju nuždu" koja može opravdati posvemašnji napad na nedužne ljude, kao što argumentira Michael Walzer (Walzer, 2000., 16. poglavlje). Moje je stajalište strukturalno nalik Walzerovoj koncepciji "krajnje nužde", ali je znatno strože. Walzer je odveć popustljiv prema državnom terorizmu.

No ako je neki narod izložen genocidu, ili pak pokušaju "etničkog čišćenja" iz svoje zemlje, držim da se on suočava s istinskom moralnom katastrofom, i s pravom može razmotriti terorizam kao sredstvo borbe protiv takve sudbine. S obzirom na strahotnost te dvije sudbine i *istodobno* na njihovu neopozivost, genocid i "etničko čišćenje" tvore zasebnu kategoriju. Dakako, u takvom će slučaju biti moralno opravdano pribjeći terorizmu jedino ako postoje veoma dobri razlozi za vjerovanje da će terorizam uspjeti tamo gdje ništa drugo neće: u sprječavanju ili zaustavljanju genocida ili "etničkog čišćenja". Očito, slučajevi u kojima su oba ova uvjeta zadovoljena bit će iznimno rijetki. Štoviše, takvih slučajeva praktički – ali ne i apsolutno – neće ni biti.

Tijekom kritike Walzerove doktrine o "krajnjoj nuždi", Coady podastire dva argumenta s kojima se i ja moram suočiti. Prvi nas vraća na temeljnu razinu filozofije morala. Neke moralne zabrane imaju toliko veliki značaj u našem cjelokupnom moralnom iskustvu, toliko su duboko u njemu ukorijenjene, da funkcioniraju u našem moralnom prosuđivanju "kao neka vrsta kriterija moralnog i intelektualnog zdravlja". Sukladno tome, suspenzija jedne takve zabrane dovela bi do "potpunog preokreta u moralnoj perspektivi", njeno odbacivanje vodilo bi "neravnoteži i nekoherentnosti u moralnom razmišljanju i praksi". Zabrana namjernog ubijanja i sakaćenja nevinih ljudi jedna je od takvih zabrana. Stoga naše protivljenje terorizmu mora biti apsolutno (Coady, 2004.: 39-40).

Slažem se s Coadyjem kada on načelu zaštićenosti civila pridaje središnju ulogu u našem moralnom rasuđivanju. *Odbacivanje* ili *suspenziju* ovog načela i ja smatram nezamislivima. No druga je stvar njegovo *kršenje* u posebnom slučaju, kada je to jedini način da se spriječi ili obustavi genocid ili "etničko čišćenje" cjelokupnog pučanstva iz njegove zemlje, i kada se to čini s punom sviješću o ogromnoj mo-

ralnoj cijeni koja je u to uključena. Kršenje načela u takvom slučaju ne znači da ga ne trebamo primijeniti u svakom drugom slučaju koji ne predstavlja usko shvaćenu moralnu katastrofu, niti da ono ne treba i nadalje funkcionirati kao kamen kušnje našeg moralnog zdravlja. Njegovo će kršenje značiti "potpuni preokret u moralnoj perspektivi" samo pod pretpostavkom da ono također mora biti *apsolutno* načelo, koje moramo slijediti makar se nebesa srušila – dakle, upravo pod pretpostavkom koja je predmet prijepora.

Coadyjev drugi argument za prihvaćanje zabrane terorizma kao apsolutne, drukčijeg je karaktera. On upozorava da bi dopuštanje ma kakve iznimke "vjerojatno dovelo do [njene] rasprostranjene zloupotrebe" (Coady, 2004.: 41).

Snaga ovog tipa argumenta mijenja se s okolnostima u kojima ga se iznosi. U nekim slučajevima on može imati veliku težinu. U drugim slučajevima, pak, njegova snaga, pa i relevantnost, mogu biti uvelike upitne. Zamislimo narod koji se suočava s prijetnjom genocida, ili s time da će biti "etnički očišćen" iz svoje zemlje, te nije u stanju suprotstaviti se mnogo snažnijem neprijatelju. Pretpostavimo da im kažemo: "Jest, to s čime se suočavate slučaj je nazočne prijetnje moralnom katastrofom. Jest, jedini način da tu katastrofu izbjegnute je da pribjegnute terorizmu. Pa ipak, to ne smijete učiniti. Jer ako to učinite, to će vjerojatno dovesti do rasprostranjene zlouporabe ove iznimke." Da li bi njih ovo obrazloženje moglo – da li bi ih trebalo – uvjeriti?⁶

4. ZAKLJUČAK

U ovom sam članku poduzeo tri zadaće. Prvo, razmotrio sam tezu da je prijetnja terorizma s kojom se suočavamo nakon 11. rujna 2001. radikalno drukčija od tipa terorizma s kojim smo se morali nositi prije toga. Odbacio sam tu tvrdnju, i nastojao pokazati da je istinski preokret u povijesti terorizma nastupio u ranom 20. stoljeću, kada je "neizravni" ili "masovni" terorizam nadomjestio njegovu "izravnu" ili "individualnu" inačicu.

Drugo, predložio sam definiciju (suvremenog) terorizma koja treba biti od pomoći kod rasprave o njegovom moralnom statusu. Moje je traganje za takvom definicijom motivirano potrebom prevladavanja relativizma koji uvelike opterećuje javnu raspravu o ovoj temi. Kako bismo to postigli, trebamo ostaviti po strani identitet djelatnikâ i njihove konačne ciljeve, te se usredotočiti na to što se čini i na izravnu svrhu čina. Definicija koju predlažem ukazuje na promišljenu uporabu nasilja, ili prijetnju nasiljem, protiv nedužnih osoba ili skupina, u svrhu zastrašivanja i prisile nekih drugih osoba ili skupina. Vjerujem da nam ova definicija omogućuje prevladati relativizam, premda možda ne u potpunosti.

Treće, ukratko sam razmotrio moralni status terorizma. Odbacio sam konzekvencijalistički pristup koji pitanje o moralnome opravdanju terorizma svodi na pitanje o njegovim dobrim i lošim posljedicama. Po mome sudu, terorizam je moralno neispravan po sebi, i to u veoma visokom stupnju. To, međutim, ne znači da je on

---

⁶ Za detaljniju raspravu o moralnom statusu terorizma vidi Primorac, 2001b.

apsolutno neispravan – nedopustiv u svim aktualnim i mogućim uvjetima. Nastojao sam pokazati kako odgovor na pitanje o moralnosti terorizma glasi da je terorizam *gotovo apsolutno* moralno neispravan.⁷

LITERATURA

- Atwell, John E. (1982.) "Kant's Notion of Respect for Persons". U: Green, O.H. (ur.): *Respect for Persons*. New Orleans: Tulane University. Str. 17-30.
- Coady, C.A.J. (2004.) "Terorizam, pravedan rat i krajnja nužda". U: Coady, Tony, i O'Keefe, Michael (ur.) *Terorizam i pravednost. Moralni argumenti u opasnom svijetu*. Prijevod Neven Petrović. Zagreb: Kružak. Str. 25-42.
- Coady, C.A.J. (2006.) "How New Is the 'New Terror'?" *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly* 55(1): 49-65.
- Henry, Emile (1977.) "A Terrorist's Defence". U: Woodcock, George (ur.): *The Anarchist Reader*. Hassocks: Harvester Press. Str. 189-196.
- Hyams, Edward (1974.) *Terrorists and Terrorism*. New York: St. Martin's Press.
- Iviansky, Zeev (1989.) "The Moral Issue: Some Aspects of Individual Terror". U: Rapoport, David C., i Alexander, Yonah (ur.): *The Morality of Terrorism: Religious and Secular Justifications*. 2. izdanje. New York: Columbia University Press. Str. 229-266.
- Kant, Immanuel (1953.) "Osnov metafizike čudoređa", *Dvije rasprave*. Prijevod Viktor Sonnenfeld. Zagreb: Matica hrvatska. Str. 192-193.
- Laqueur, Walter (1987.) *The Age of Terrorism*. Boston: Little, Brown & Co.
- Lawrence, Bruce (ur.) (2005.) *Messages to the World: The Statements of Osama bin Laden*. Prijevod James Howarth. London: Verso.
- Pape, Robert A. (2005.) *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*. New York: Random House.
- Primorac, Igor (2001a) "Što je terorizam?", *Filozofija na djelu. Rasprave i ogledi iz praktične filozofije*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo. Str. 65-81.
- Primorac, Igor (2001b) "Terorizam i moral", *Filozofija na djelu*. Str. 83-99.
- Primorac, Igor (2006.) "Terrorism in the Israeli-Palestinian Conflict: A Case Study in Applied Ethics". *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly* 55(1): 27-48.
- Walzer, Michael (2000.) *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. 3. izdanje. New York: Basic Books.

⁷ Ovaj je rad prvotno izložen na znanstvenom skupu "Le terrorisme: un défi à la pensée politique", održanom na École normale supérieure u Parizu 29. i 30. svibnja 2006.

CONTEMPORARY TERRORISM AS A PHILOSOPHICAL TOPIC

Igor Primorac

Summary

In this paper the author undertakes three tasks. First, he considers the claim that since the attacks in the United States on September 11, 2001, terrorism is radically different from what we had to contend with earlier. He argues that the true watershed in the history of terrorism was in the early twentieth century, when "direct" or "individual" terrorism was replaced by its "indirect" or "mass" variety. Second, he offers a definition of (contemporary) terrorism meant to be helpful in discussions of its moral standing, and to avoid the pitfalls of relativism that hampers most public debates about terrorism. To this end, we need to put aside both the identities of the agents and their ultimate aims, and to focus on just what is done and what the proximate aim of doing it is. The definition proposed highlights *violence* against the *innocent* with the aim of *intimidating* and *coercing* some other person or group into doing things they otherwise would not to. Third, there is a brief discussion of the morality of terrorism, thus defined. The author rejects the consequentialist view of the morality of terrorism as a matter of its consequences, good and bad. Terrorism is wrong *in itself*, and very seriously wrong at that. But that is not to say that terrorism is *absolutely* wrong – impermissible in all actual and conceivable circumstances. The correct position on the morality of terrorism is that terrorism is *almost absolutely* wrong. (A longer version of this paper is forthcoming in English in *Cardozo Law Review*.)

Keywords: terrorism, moral vindication of terrorism, applied philosophy, ethics, violence